

بررسی تأثیرات اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی تاسیسات صنعتی بر فرایند توسعه (نمونه موردی: شهرستان جم)

هدایت الله نیکخواه^۱، سجاد بهزادی^۲

چکیده

هدف از پژوهش حاضر، بررسی تأثیرات (اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی) تاسیسات صنعتی بر توسعه شهرستان جم می باشد. روش این تحقیق کیفی بوده و با استفاده از نمونه گیری هدفمند و اشباع نظری ۳۲ نفر از صاحبان نظران و نخبگان شهرستان انتخاب شدند که از آنان مصاحبه نیمه ساختار یافته به عمل آمد. این پژوهش به بررسی اثرات و پیامدهای صنعت پالایشگاهی بر فرایند توسعه شهرستان جم در بعد اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی از نگاه نخبگان و متخصصان پرداخته است. یافته های تحقیق نشان می دهد که توسعه صنعتی و پیشرفت های تکنولوژی ناشی از راه اندازی پالایشگاه در شهرستان جم پیامدهای متناقضی را به دنبال داشته است. از طرفی در بعد اقتصادی، با ایجاد اشتغال و درآمدهای پایدار و امکانات زیربنایی فرصت ها و ظرفیت های زیادی برای شهرستان فراهم آورده است و از طرف دیگر، تبعات اجتماعی و زیست محیطی فراوانی ایجاد کرده که منجر به بروز آسیب های اجتماعی مختلفی شده است.

واژگان کلیدی: تأثیرات اقتصادی، اجتماعی، زیست محیطی، تاسیسات صنعتی، روش کیفی، توسعه پایدار.

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۵/۰۸/۱۸

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۵/۰۳/۲۶

^۱ استادیار گروه علوم اجتماعی، دانشکده علوم انسانی، پردیس دانشگاه هرمزگان (نویسنده مسئول) (Email: hnik2000@yahoo.com)

^۲ کارشناسی ارشد دانشگاه آزاد اسلامی واحد بندرعباس (Email: behzadi.sajjad@gmail.com)

مقدمه

یادایش فرصت های جدید به منظور توسعه محلی و منطقه ای در گرو استفاده از ابزار مهم توسعه صنعتی است. یکی از جنبه ها و ابزار مهم این توسعه، تاسیسات صنعتی می باشد که در گذشته برای نخستین بار در کشورهای توسعه یافته ظاهر شد و عمدتاً به عنوان وسیله ای برای ترویج و مدیریت توسعه صنعتی و ایجاد زیر ساخت ها و خدمات عمومی مقرون به صرفه از آن استفاده می شد. از دهه ۱۹۷۰ میلادی، سراسر جهان شاهد افزایش احداث تاسیسات صنعتی و پیرو آن شهرک های صنعتی به خصوص در کشورهای تازه صنعتی بود. شهرک های صنعتی بر اساس کمیت های مختلف مثل وسعت، نوع و سازماندهی، تفاوت های زیادی باهم دارند ولی بسیاری از عناصر اصلی نیز در آن ها مشترک است. همه آنها تعداد بسیاری از صنایع غالباً کوچک و غالباً متوسط را در مکان معین و محدود گرد هم می آورند. شهرک های صنعتی غالباً از سوی یک سازمان منفرد که در ارتباط با صاحبان صنایع مستقر در آنها و دارای اختیارات قانونی است مدیریت می گردند. (فاضلی و همکاران، ۱۳۸۷: ۳۴)

باتوجه به اهمیت ایجاد توسعه پایدار اقتصادی در کشورهای در حال توسعه، به ویژه ایران و همچنین برآورد رشد جمعیت شهری و روستایی در اکثر نقاط کشور همرا با ساختار درآمدی کم و متوسط، ایجاد اشتغال، زیرساخت های عمرانی، آموزش، بهداشت، خدمات اجتماعی و مهار آلودگی به مثابه مانع بزرگی بر سر راه توسعه پایدار اقتصادی می باشد. بنگاه های کوچک و متوسط فعال در بخش های تولید و خدمات و تجارت، اکثر مشاغل را ایجاد می کنند. اگر این بنگاه ها و صنایع در شهرک های صنعتی مستقر گردند مناطق پیرامون می توانند از امکانات و خدمات زیر بنایی این شهرک ها به خوبی استفاده کرده و همچنین می توانند از زیر ساخت های عمومی و مشترک، صرفه جویی در ساخت و ساز و تسهیلات و تاسیسات مشترک بهره مند شوند و به نیروی کار ماهر نزدیک به شهرک های صنعتی تسهیلات آموزشی و پژوهشی و سایر عوامل مهم تاثیرگذار نیز دسترسی خواهند یافت. تجربه کشورهای تازه توسعه یافته نشان دهنده آن است که صنعت می تواند به عنوان بخش پیشتاز، سایر بخش های اقتصادی را تحت تأثیر قرار دهد. توسعه صنعتی و تجهیز شهرک های صنعتی برای افزایش توان تولیدی و صادراتی کشور، سیاست های منطقی و منطبق با توانایی ها و امکانات واقعی مناطق مختلف کشور را می طلبد تا ضمن تقویت زیربنایها در این بخش، وضع کنونی صنعت به عنوان بخش تولیدکننده کالاهای جایگزین واردات و درون نگر به بخشی برون نگر و صادرات گرا تغییر جهت یابد. این امر نیاز به مطالعه ای عمیق و نوین دارد تا براساس آن مزیت های نسبی فعالیت های صنعتی مناطق مختلف شناسایی شود و سرمایه گذاری ها به منظور گسترش آنها هدایت شود. در تمام کشورها اعم از توسعه یافته یا در حال توسعه، دولت ها مجبور به اتخاذ سیاست های مناسب برای تخصیص بهینه منابع و امکانات موجود در جامعه به بخش های مختلف اقتصادی هستند. تعیین درجه اولویت و مزیت هر یک از بخش های گوناگون به منظور تخصیص بهینه منابع و امکانات، ضروری است. در تعیین اولویت های صنعتی در شهرک های صنعتی، ضمن توجه به وضع منطقه در مقایسه با سایر مناطق کشور، باید به عقلایی و مطلوب بودن سرمایه گذاری از دیدگاه اقتصادی نیز نظر داشت. (اخوان و نظری، ۱۳۸۶: ۱)

رونق گرفتن و توسعه صنعت نفت، گاز و پتروشیمی در استان بوشهر، به طور معمول نویدبخش پیشرفت فزاینده منطقه، در حوزه های مختلف، گردشگری، امور اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی؛ توام با توسعه ی حمل و نقل و ارتباطات، صنایع راه آهن، فرودگاه و ... است. توسعه صنعتی و پیشرفت های فناورانه در استان میناهایی را برای تغییر به جامعه ای صنعتی و شهرنشینی فراهم کرده است. به گونه ای که تحولات ناشی از تاسیس صنایع بزرگ در مناطق، پارادوکس بزرگی را به دنبال خود داشته است. چرا که از یک طرف جامعه ای نوین با استعدادهای اقتصادی و اجتماعی متحول خلق شده و از سوی دیگر معضلات قابل توجهی را در فرآیند الگوهای سنتی حیات جوامع ایجاد کرده که به نوبه خود منجر به بروز مسایل اجتماعی و اقتصادی متعددی شده است. درحالی که استان بوشهر قطب انرژی کشور محسوب میشود اما در سال های اخیر وزارت نفت در راستای مسئولیت های اجتماعی شرکت ها پروژه های اجتماعی محور محدودی را در این استان به انجام رسانده است ولیکن همچنان فاصله بین وضعیت موجود و آرمان ها بسیار زیاد می

نماید. این تحقیق بدنبال بررسی تأثیرات تاسیسات صنعتی در ابعاد اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی بر فرایند توسعه شهرستان جم می باشد.

مبانی نظری

توسعه و نوسازی مفاهیمی هستند که ارتباط تنگاتنگی با هم دارند و در نظر گرفتن یکی بدون دیگری امکان پذیر نیست. این مفاهیم، اگرچه امروزه مکرر به کار می روند و چنان از آن‌ها سخن گفته می شود که گویی معنایی واحد و فراتاریخی دارند، اما به اندازه بقیه مفاهیم زندگی انسانی و اجتماعی صاحب سرگذشت و موجودیتی تاریخی هستند (فاضلی، ۱۳۸۹: ۲۵).

توسعه فرآیندی چند بعدی است که سازماندهی مجدد و جهت دهی اقتصاد و سیستم های اجتماعی را شامل می گردد. همچنین به دنبال افزایش درآمد و بازدهی جامعه است. توسعه اصولاً شامل تغییرات بنیادی در ساختارهای سازمان ها، جوامع و مدیریت ها است. (استریتن، ۱۹۹۹: ۲۵). توسعه یک کشور یا منطقه، افزایش تولید، دسترسی به تسهیلات زیربنایی و خدماتی، فرصت های شغلی مناسب، به کارگیری تکنولوژی جدید و افزایش نرخ سرمایه گذاری و مصرف را شامل می گردد (کلانتری، ۱۳۸۰: ۲۷). در مجموع توسعه را می توان ارتقاء زندگی اقتصادی، نجات از فقر، بی سوادی و در برگیرنده نهادها و بنیادهای فکری، روابط اجتماعی، گروهی و طبقاتی، تعلیم و تربیت، تولید دانش، ابداعات، تکنولوژی، حساسیت های اجتماعی و منطقی، علمی و مهارت های فردی و ظرفیت های ادبی و نظام قضاوت و دیگر موارد دانست. (حسین زاده دلیر، ۱۳۸۰: ۶).

از پایان جنگ جهانی دوم به این سو "توسعه" به عنوان یکی از مهمترین مسائل در محافل دانشگاهی و برنامه ریزی کشورها مطرح بوده است، به نحوی که در دهه ۱۹۹۰ غالب کشورها به بازنگری وضعیت خود در این خصوص پرداخته اند. نهادهای مرتبط با امر توسعه با استفاده از شاخص هایی چند و با بهره گیری از الگوهای خاص مبادرت به تعیین درجه توسعه یافتگی اقتصادی، اجتماعی کشورها نموده اند. اما مسأله این است که مفهوم توسعه معنی ثابتی نداشته و در دهه های اخیر متحمل تغییراتی شده است (زیاری، ۱۳۷۹: ۹۴). اغلب نظریه هایی که در دهه های ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰ مطرح شده، توسعه را دستیابی میزان بالاتری از نرخ رشد اقتصادی معرفی کرده است. (تودارو، ۱۹۹۰: ۱۷) اما با انتقاد از این نظریه ها در دهه ۱۹۷۰ مفهوم توسعه به کاهش یا از میان رفتن فقر، بیکاری، نابرابری و تغییرات اساسی در ساخت اجتماعی گرایش پیدا کرد. در مبانی جدید توسعه، راه ورود انسان و جنبه های زندگی وی در نظر گرفته شد و به این نتیجه رسیدند که محتوی اصلی آن تأمین نیازهای اساسی، بهبود بخشیدن به شرایط زیستی افراد و جامعه است (زیاری، ۱۳۷۹: ۹۴).

پس از جنگ جهانی رویکرد موجود به توسعه بر اساس تحلیل هزینه-منفعت شکل گرفته بود و توسعه را به مثابه رشد اقتصادی در نظر می گرفت؛ اما این رویکرد خیلی زود ناکارآمدی خود را نشان داد و آگاهی یافتن بر نقش محیط زیست، انسان، ارزش های اجتماعی و انسانی و واقعیت های گروه ها و اقشار اجتماعی در شکل دادن به توسعه و چگونگی توزیع منافع آن و همچنین، درک این نکته که دیگر نمی توان به تداوم توسعه در اشکال پیشین امیدوار بود، در قالب زایش مفهوم توسعه پایدار متجلی شد. در ادامه به طور اجمالی به تشریح این دو رویکرد خواهیم پرداخت. (فاضلی، ۱۳۸۹: ۲۶) اولین گزارش هایی که در سازمان ملل درباره توسعه در کشورهای جهان نوشته می شد، حاوی هیچ بحث جدی درباره مقولات غیراقتصادی نبود. برای مثال، در گزارشی که در سال ۱۳۶۴م- قریب به دو دهه بعد از شکل گیری سازمان ملل- درباره توسعه در آمریکای لاتین منتشر شد، سخنی از بهداشت، آموزش، سواد، برابری، جنسیت و محیط زیست به میان نیامد و به مسائلی همچون مشارکت، عدالت و دمکراسی به مثابه بخشی از فرآیند یا هدف توسعه پرداخته نشده بود (لفتویچ، ۱۳۸۵: ۷۱-۷۲). این گزارش ها با محتوای نظریه های توسعه معاصر خود هم خوانی زیادی داشتند. نظریه نوسازی در قالب ایده مراحل رشد تاریخی روستو، افزایش نرخ سرمایه گذاری و گسترده تر شدن تجارت، مجتمع های تولیدی، ساخت و ساز کالبدی های شهری (که به شهرنشینی در سطحی گسترده می انجامید) و حرکت به سمت جامعه مصرفی انبوه را راهی

قطعی برای توسعه معرفی می کرد که سرانجام به تحقق سرمایه داری مدرن در کشورهای توسعه نیافته خواهد انجامید (پیت و هارت-ویک، ۱۳۸۴: ۱۲۴-۱۱۷).

به این ترتیب، نظریه نوسازی، همه مشکل توسعه نیافتگی را به افزایش نرخ سرمایه گذاری، ایجاد روحیاتی جدید و تصویر کردن دنیایی دیگر که موجد سبک زندگی های دیگری باشد تقلیل می داد. چنین برداشتی از توسعه، همه ابزارهای برنامه ریزی و همچنین ارزیابی تأثیرات توسعه را به سطح تحلیل هزینه-منفعت در واحد پول کاهش می داد. لحاظ کردن شاخص هایی نظیر سهم کاهنده کشاورزی در تولید ملی و انتقال تکنولوژیکی؛ و بی توجهی به برخی شاخص های دیگر، خصوصاً در حوزه های اجتماعی و فرهنگی، محصول تصویری از جنس نظریه نوسازی در باره توسعه بود (فاضلی، ۱۳۸۹: ۲۷-۲۶).

اما رویکردهای فوق بر مفروضاتی متکی بود که در نظر نداشتن آنها عواقب ناخوشایندی به همراه داشت (سودرbaum، ۱۳۸۲) و توسعه به مثابه رشد اقتصادی با ابزار تحلیل هزینه-منفعت برای توجیه برنامه ریزی توسعه، خیلی زود ناکارآمدی خود را نشان داد. بانک جهانی در گزارش سال ۱۹۷۰م خود نوشت: «با گذشت یک دهه از شروع حرکت کشورهای توسعه یافته، برای حدود یک سوم جمعیت این کشورها هیچ مزایایی حاصل نشده یا مزایا بسیار اندک بوده است. اگرچه میانگین درآمد سرانه جهان سوم در سال ۱۹۶۰ به میزان ۵۰ درصد افزایش یافت، با این حال چنین درآمندی به نحو بسیار نابرابر میان کشورهای جهان سوم، درون این کشورها و گروه های اجتماعی-اقتصادی توزیع شده است (لفت و ویچ، ۱۳۸۵: ۷۹). لحن گزارش های توسعه سازمان ملل و بقیه سازمان های بین-المللی از اواخر دهه ۱۹۷۰ به این سو تغییر کرد. ابتدا بر آوردن نیازهای برآورده نشده انسان به جای تأکید بر شاخص های کمی-اقتصادی به عنوان تعریف توسعه مطرح شد. بر آورد فقر، توزیع درآمد، تغذیه، مرگ و میر کودکان، امید به زندگی، باسوادی، آموزش و پرورش، دسترسی به اشتغال، مسکن و آب رسانی به بخشی از گزارش های توسعه بدل شد (گای، ۱۳۷۱: ۶۱). به عبارت دیگر؛ این دوره شاهد پررنگ شدن شاخص های اجتماعی در ارزیابی توسعه و پی آمدهای آن است. به تدریج پذیرفته می شد که این شاخص ها قادرند مطالعات اقتصادی را تسهیل کنند، نظارت بر تحلیل روندها و پیشرفت توزیع منافع توسعه را ممکن می سازند و درباره برآورده نشدن اهداف توسعه اعلان خطر می کنند. البته این دور شدن از ابزارهای سنتی تحلیل های هزینه-منفعت به معنای پذیرفتن روال هایی برای دخیل کردن عموم در فرآیندهای تصمیم گیری است (فاضلی، ۱۳۸۹: ۳۰). گزارش های سازمان ملل، به طور خاص از ابتدای دهه ۱۹۸۰، از ضرورت مشارکت (که مستلزم توزیع قدرت است) سخن به میان می آوردند و انسان دارای شایستگی بیشتر در تحلیل مسائل روز و صاحب کنترل بیشتر بر زندگی و دارای حرمت و حیثیت انسانی را وسیله و هدف توسعه تلقی می کردند. کاهش محرومیت ها و رسیدن به رشد ظرفیت های انسانی، در تعامل بین شرایط اقتصادی و اوضاع و اجتماعی، فرهنگی و سیاسی قابل تحقق تلقی می شد و اصطلاح «توسعه اجتماعی» محصول تحول مفهوم توسعه در همین دوران است. این گفته استوتون که «مردم نمی توانند روش و فرم استفاده از منابع را بدون تغییر روابطشان با یکدیگر تغییر دهند» بیان دقیق همین تحول است (به نقل از: فاضلی، ۱۳۸۹: ۳۰). توسعه پایدار به معنای «تلفیق اهداف اقتصادی، فرهنگی، سیاسی، اجتماعی و زیست محیطی برای حداکثرسازی رفاه انسان فعلی بدون آسیب رسانی به توانایی نسل های بعدی برای بر آوردن نیازهایشان است» (نوابخش و ارجمند سیاه پوش، ۱۳۸۸: ۲۲). به عبارت گویاتر؛ مفهوم توسعه پایدار بر این تصور ساده بنا شده است که در درازمدت، درآمد یا رفاه را تنها در صورتی می توان حفظ کرد که ذخایر سرمایه ای سرمنشأ آن کاهش نیابد (اکینز و جاکوبز، ۱۳۸۲: ۴).

بدین ترتیب، مفهوم سرمایه نیز در مفهوم توسعه پایدار دستخوش تحول می شود و انسان، گروه های اجتماعی، محیط زیست، فرهنگ و تاریخ را نیز شامل می شود. مفهوم توسعه پایدار در اصل دعوت به ایجاد توازن در اهمیت قائل شدن برای همه انواع سرمایه (اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و...) و بازشناسی نقش هر کدام در پیدایش دنیایی بهتر است (فاضلی، ۱۳۸۹: ۳۱).

آگاهی یافتن بر نقش محیط زیست، انسان، ارزش های اجتماعی و انسانی و واقعیت های گروه ها و اقشار اجتماعی در شکل دادن به توسعه و چگونگی توزیع منافع آن و همچنین، درک این نکته که دیگر نمی توان به تداوم توسعه در اشکال پیشین امیدوار بود، در

قالب زایش مفهوم توسعه پایدار متجلی شد. اگرچه توسعه پایدار ابتدا بیشتر با تکیه بر وجه زیست محیطی تعریف شد؛ لیکن به تدریج زنان، فرهنگ، آموزش، علم، اخلاق، امنیت و مشارکت نیز به تحلیل پایداری افزوده شد. (آدریان، ۱۳۸۵: ۷۲)

بر اساس راهبرد صنعتی کشور در برنامه عمرانی سوم (راهبرد جایگزینی واردات) صنایع کشور در چند ناحیه کشور متمرکز گردید و گسترش یافت. سیاست های نظام صنعتی کشور در دوران مذکور، مبتنی بر دو محور " تشویق مقیاس های بزرگ " و " گزینش برندگان و حمایت از آن ها " بود. (مردوخی، ۱۳۷۷: ۱۴۲). سیاست های مذکور باعث شد که واحدهای بزرگ مقیاس همواره از امتیازها و حمایت های گوناگون دولتی به صورت اعتبارات ترجیحی، بازارهای تضمین شده (داخلی) ارز ارزان و فراوان برخوردار گردند و در فرایند توسعه صنعتی در پرتو راهبرد جایگزینی واردات، مناطق روستایی تأمین کننده نیروی کار ارزان، تأمین سرمایه و عرضه مواد غذایی ارزان قیمت برای مناطق شهری باشند. (یاسوری، ۱۳۸۶: ۲۴۳). با توجه به سیاست های مذکور، استقرار صنایع بزرگ و ملی در نواحی روستایی با هدف صنعتی کردن روستاها نبوده، بلکه ایجاد آن ها در نواحی توسعه نیافته در راستای تمرکززدایی صنعتی، تعدیل و کاهش نابرابری های منطقه ای بوده است که همواره موجب دگرگونی در ساختار اقتصادی-اجتماعی و تغییرات کالبدی-فضایی و زیست محیطی شده است. در حالی که بسیاری از کارشناسان توسعه، هم جواری صنعت با فعالیت های سنتی روستا را توجیه می کنند و بسیاری آن را برای روستا و صنعت نامساعد می دانند. (رحمانی، ۱۳۸۶: ۱-۳)

پیشینه تحقیق

- دبیری و همکاران (۱۳۹۲)، در مطالعه ای با عنوان "ارزیابی اثرات زیست محیطی تجمعی شهرک های صنعتی شهرستان نظرآباد" به منظور انجام ارزیابی اثرات زیست محیطی تجمعی در این مقاله از روش ماتریس منوری ۲۰۰۱ استفاده گردید و ۲ گزینه عدم اجرا و اجرا در نظر گرفته شد. پیش بینی و ارزیابی اثرات حاصل از احداث و بهره برداری شهرک های صنعتی بر محیط زیست اطراف آن ها تا حد مرزهای شهرستان نظرآباد صورت گرفت. در گزینه عدم اجرا اثرات زیست محیطی حاصل از فعالیت پروژه های توسعه با فرض اجرا نشدن پروژه شهرک صنعتی نظرآباد و در گزینه اجرا، اثرات زیست محیطی تجمعی حاصل از فعالیت شهرک های صنعتی سپهر و نظرآباد مورد بررسی قرار گرفت. معدل جمع جبری اثرات فزاینده ساختمانی و بهره برداری در گزینه عدم اجرا ۱/۷۸- و در گزینه اجرا ۲/۰۴+ به دست آمد و گزینه اجرای پروژه به عنوان گزینه نهایی انتخاب گردید. اما اجرای پروژه مشروط به رعایت جدی تمهیدات پیشنهادی برای کاهش اثرات تجمعی و پیامدهای ناگوار زیست محیطی حاصل از فعالیت شهرک های صنعتی در منطقه و اجرای برنامه های مدیریت، پایش و آموزش زیست محیطی است.
- توکل و نوذری (۱۳۹۱)، در مطالعه ای با عنوان "تحلیل اثرات اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی صنعت پالایشگاه گاز پارسیان بر نواحی روستایی (مورد مطالعه: نواحی روستایی شهرستان مهر در استان فارس)"، با روش کیفی، اثرات و پیامدهای صنعت بزرگ پالایشگاه گاز را بر مناطق روستایی هم در بعد اقتصادی و هم در سایر ابعاد (اجتماعی و زیست محیطی) از منظر خود روستاییان دنبال کرده اند. با توجه به یافته ها توسعه صنعتی و پیشرفت های تکنولوژی ناشی از راه اندازی پالایشگاه گاز پارسیان در دهستان خوزی از توابع شهرستان مهر، پیامدهای متناقضی به دنبال داشته است. از طرفی، با ایجاد اشتغال و درآمدهای پایدار و امکانات زیربنایی فرصت ها و ظرفیت های زیادی برای روستاییان فراهم و از طرف دیگر، تبعات اجتماعی و زیست محیطی فراوانی ایجاد کرده که منجر به بروز آسیب های اجتماعی مختلفی شده است.
- طالبیان و فاضلی (۱۳۹۱)، در مطالعه ای با عنوان "اهمیت راهبردی تحلیل پیامدهای اجتماعی دیدگاه های نظری حاکم بر توسعه صنعت نفت و گاز"، ضمن بررسی شواهدی از نارضایتی اجتماعات محلی از شیوه توسعه صنعت نفت در این مناطق، علل بروز این نارضایتی را بررسی و سپس با تحلیل رویکردهای نظری حاکم بر این شیوه از توسعه، علل بروز مشکلات را تبیین می کنند. استدلال اساسی این است که برنامه ریزی توسعه بر مبنای الگوی قطب رشد و با جهت گیری نیاز مبنای سبب

شده است ظرفیت های اجتماعات بومی برای مشارکت در جریان توسعه نادیده گرفته شود. همچنین برخی فرایندهای نهادی منجر به بروز مشکلات ایجاد شده در مناطق نفت خیز و عملیاتی صنعت نفت را نیز بررسی کرده و تأثیر آن بر بروز مشکلات را نشان می دهد. برخی رویکردهای جدید در برنامه ریزی توسعه برای ایجاد تعامل مثبت با اجتماعات محلی و تولید ظرفیت امنیت اجتماعی راهبردی برای توسعه صنعت نفت در مناطق نفت خیز را نیز بررسی می کند.

■ صاقیان و صهبا (۱۳۹۱)، در مطالعه ای با عنوان "بررسی اثرات زیست محیطی پالایشگاه ها و ارائه راهکارهای کاهش اثرات" با توجه به مقدار بسیار زیاد انرژی مورد نیاز، یک نیروگاه در کنار پالایشگاه ساخته خواهد شد. در نتیجه عملیات پالایش یا به طور مستقیم از طریق سر و صدا، گرد و غبار، بوها و مواد شیمیایی، و یا به طور غیر مستقیم از طریق اثرات بر روی رودخانه ها، جنگل ها، ماهیگیری، کشاورزی و گردشگری، تاثیر قابل توجهی به محیط اطراف و کیفیت زندگی ساکنین می گذارد. بنابراین لزوم تدوین یک برنامه و طرح جامع به منظور کاهش اثرات زیست محیطی پالایشگاه ها و مراکز نفتی بیش از پیش احساس می گردد.

■ محسنی تبریزی و فرامرزی (۱۳۹۱)، در مطالعه ای با عنوان "نقش صنعت نفت در توسعه اجتماعی اقتصادی شهر گچساران از دیدگاه شهروندان"، به بررسی نقش صنعت نفت در توسعه اجتماعی اقتصادی شهر گچساران از دیدگاه شهروندان این شهر پرداخته اند. در این پژوهش توسعه در دو حوزه اجتماعی و اقتصادی مورد بررسی قرار گرفت. در حوزه اجتماعی ابعادی چون شهرگرایی، رشد آموزش، تحرک اجتماعی و نابرابری اجتماعی و در حوزه اقتصادی ابعادی چون مصرف گرایی و نابرابری اقتصادی مورد بررسی واقع شد. که اطلاعات لازم از طریق پرسشنامه جمع آوری، با نرم افزار SPSS پردازش و با آزمون آلفای کرونباخ اعتبارسنجی شد. آزمون آماری مورد استفاده در این پژوهش آزمون t تک نمونه ای می باشد. در این پژوهش فرضیه ها موجود مورد تایید قرار گرفت. در نتیجه می توان چنین ابراز داشت که هر چند صنعت نفت باعث توسعه در این شهر شده است اما این توسعه به صورت متوازن و هماهنگ نبوده است. در واقع ما شاهد توسعه نامتوازن می باشیم.

■ فاضلی (۱۳۸۹)، در پژوهشی تحت عنوان "تأثیرات اجتماعی توسعه تأسیسات صنعت نفت در مازندران" چنین ابراز کرده است: ایجاد تأسیسات پالایشگاه در مازندران آلودگی گسترده ای اعم از آلودگی هوا، خاک، آب های سطحی و دریا ایجاد خواهد کرد. این آلودگی ها مستقیماً از طریق محصول استراتژیک برنج و ماهیان خزر به مردم منتقل خواهد شد. آلودگی هوا نیز به واسطه بارانی بودن اقلیم منطقه و پیدایش باران های اسیدی بخش مهمی از ناحیه خزری را تحت تأثیر قرار خواهد داد. عوارض بهداشتی این وضعیت به یکی از معضلات اجتماعی بزرگ استان مازندران بدل خواهد شد.

■ فاضلی و همکارانش (۱۳۸۷) در تحقیقی تحت عنوان پیامدهای اجتماعی و فرهنگی استقرار تأسیسات نفت و گاز در جزیره خارک به این نتایج دست یافته اند: تورم و افزایش هزینه زندگی در جزیره ناشی از فعالیت های صنعتی و ورود تعداد زیادی نیروی انسانی، بومیانی را که به واسطه از دست رفتن اقتصاد سنتی زیان دیده اند با دشواری های زیادی مواجه کرده است. درگیری های اجتماعی ناشی از وضع نامناسب توسعه اجتماعی در خارک بدلیل اولویت دادن به توسعه صنعتی.

■ طالبیان و همکاران (۱۳۸۷)، در مطالعه ای با عنوان "تحلیل تأثیر اجتماعی توسعه صنعتی در منطقه عسلویه"، با بررسی توصیفی وضعیت منطقه عسلویه، قبل و بعد از احداث تأسیسات صنعتی، نشان می دهد که فقدان رویکرد اجتماعی به توسعه چه عواقب ناگواری برای زندگی اجتماعی محلی داشته و توسعه پایدار در این منطقه را نیز با دشواری مواجه ساخته است. این مقاله با پیروی از چارچوب و با استفاده از تحقیق پیمایشی و بهره گیری از روش های کیفی «تحلیل تأثیر اجتماعی» مفهومی در دو جامعه آماری ساکنان بومی عسلویه و کارگران غیربومی شاغل در منطقه انجام شده است. نتایج این پژوهش حاکی از آن است که آسیب های فراوانی در سطوح مختلف اجتماعی و فرهنگی در منطقه بروز کرده و در اکثر ابعاد

بررسی شده این منطقه با معضلات جدی روبروست. به علاوه شواهد نشان می دهد اجتناب کردن از این مشکلات در صورت داشتن رویکردی اجتماعی و فرهنگی و برنامه ریزی فرابخشی امکان پذیر است.

روش شناسی

هر پژوهشی مستلزم داشتن روش، استفاده از اندیشه و سرانجام حرکت و جست و جو می باشد. در یک تحقیق درست، پژوهشگر بهتر است موضوع، روش، مخاطب و شرایط و ابزار تحقیق خود را معین کند. روش پژوهش به موضوع، اهداف پژوهش، فرضیه و امکانات اجرایی آن بستگی دارد. با توجه به اینکه موضوع این تحقیق بررسی تاثیرات (اجتماعی، اقتصادی و زیست محیطی) تاسیسات صنعتی بر توسعه شهرستان جم می باشد، روش مناسب برای این تحقیق تحقیق کیفی می باشد. منظور از تحقیق کیفی عبارت است از هر نوع تحقیقی که یافته هایی را به دست می دهد که با شیوه هایی غیر از روش های آماری یا هرگونه کمی کردن کسب شده اند. شیوه مذکور ممکن است به تحقیق درباره زندگی افراد، شرح حال ها، رفتارها و همچنین درباره کارکرد سازمانی جنبش های اجتماعی یا روابط بین الملل معطوف باشند. روش تحقیق کیفی برخلاف روش کمی که انسان را به مثابه شیء یا پدیده ای اجتماعی / طبیعی تلقی می کند، او را موجودی خلاق، مبتکر و فعال در نظر می گیرد که جهان اجتماعی خود را می سازد. براساس این روش هرگونه بررسی واقعیت اجتماعی ریشه در واقعیت زندگی انسانها دارد. براساس این روش، انسان محور و منبع اطلاعات است. ماهیت خلاق، انعطاف پذیر و بدون محدودیت تحقیق کیفی به محقق اجازه نمی دهد که در گردآوری و تفسیر داده ها با همان دقتی که در تحقیق کمی به کار می برد عمل کند. در تحقیق کیفی، قواعد چندان مشخصی برای تعیین نحوه اجرای مناسب و مطلوب آن و تفسیر داده ها وجود ندارد. کتاب های مربوط به روش شناسی کیفی غالباً تحقیق کیفی را یک هنر یا نوعی جهت گیری فکری می دانند و اشاره می کنند که بهترین راه فراگرفتن نحوه های متعدد اجرای آن همان پرداختن به چندین تحقیق کیفی متفاوت است. (بی، ارل، ۱۳۸۸: ۶۲). اگر چه بیرون کشیدن مفهوم از دل داده ها مشخصه اصلی این روش است، اما خلاقیت پژوهشگر نیز از مصالح اصلی آن است. تحلیل در این روش عبارت است از تقابل میان ذهن پژوهشگر و داده ها - تحلیل هم علم است و هم هنر. علم است به این معنا که پژوهشگر با گذاشتن پایه تحلیل در داده ها بدست آمده حدی از انضباط را حفظ می کند و هنر از آن نظر است که خود را در توانایی پژوهشگر در مقوله پردازی و پرسیدن سوال های برانگیزنده، مقایسه و استخراج یک طرح نو نشان می دهد.

در تحقیق کیفی داده ها می توانند از منابع مختلف گردآوری شده باشند. مصاحبه، مشاهده و مشارکت، معمول ترین منابع اند؛ که برای رسیدن به یافته ها یا نظریه ها از روش های تحلیلی، تعبیری و تفسیری استفاده می شود. این روش ها شامل شیوه های مفهوم پردازی از داده ها است؛ که به "کد گذاری" (Coding) موسوم است. شیوه های دیگری مثل نمونه گیری غیر آماری، یادداشت برداری و نمایش روابط مفهومی به صورت دیاگرام نیز بخشی از مرحله تحلیلی اند.

از طرفی استراس و کوربین نیز مهمترین روش های گردآوری داده ها در روش نظریه بنیانی را مصاحبه و مشاهده می دانند (استراس و کوربین، ۱۳۸۵: ۱۱۱). در واقع داده های کیفی جملات مستقیم مردم درباره تجربه ها، دیدگاه ها، احساسات و دانش آنها را شامل می شوند که از طریق مصاحبه ها، یادداشت جزئیات فعالیت، رفتارها و اقدامات مردم و مشاهده و اسناد جمع آوری می شود (ازکیا و همکاران، ۱۳۹۰: ۷۱).

جامعه آماری این تحقیق را صاحب نظران و نخبگان شهرستان جم تشکیل می دهند و از تکنیک مصاحبه های نیمه عمیق برای جمع آوری اطلاعات استفاده شده است. این تکنیک در میدان مطالعه، اطلاعات زیادی را برای محقق فراهم می کند و به این وسیله فهم عمیقی از موضوع مورد بررسی به دست می آید.

در این تحقیق در آغاز کار برای دست یابی به مفاهیم و مقوله ها از رویکرد مصاحبه مکالمه غیر رسمی استفاده شده است. بعد از اینکه مفاهیم و مقوله های اولیه آشکار شدند با استفاده از رویکرد راهنمای عمومی مصاحبه، مقوله ها و مفاهیم در فرایند مصاحبه پیگیری شد. این امر در راستای نمونه گیری نظری نیز انجام شده است و با ماهیت روش نظریه زمینه ای، سازگاری بالایی دارد. پس از اینکه

خطوط کلی مصاحبه‌ها بوسیله مفاهیم و مقوله‌ها شکل گرفتند، بعد از آن به طراحی مجموعه‌ی از سؤالات باز پرداخته شد و این فرایند تا رسیدن به اشباع نظری ادامه یافت.

شیوه تعیین نمونه در این تحقیق نمونه‌گیری هدفمند بوده است. نمونه‌گیری هدفمند گاهی تحت عنوان نمونه‌گیری قضاوتی و حتی نمونه‌گیری نظری نامیده می‌شود. نمونه‌گیری هدفمند جهت افزایش فهم از افراد، گروه‌های منتخب و تجارب و یا برای توسعه تئوری‌ها و مفاهیم طراحی شده است. پژوهشگران با انتخاب موارد غنی از اطلاعات که شامل افراد گروه‌ها، موسسات یا رفتارهایی است که بینش کاملی را نسبت به سؤال پژوهش فراهم می‌کنند، به این مهم دست می‌یابند. در نمونه‌گیری هدفمند از قضاوت یک شخص متبحر در انتخاب موارد با هدف ویژه در ذهن استفاده می‌شود. این نمونه‌گیری معمولاً در پژوهش‌های اکتشافی استفاده می‌گردد و در سه موقعیت مناسب است. الف- برای انتخاب موارد یگانه که بخصوص دارای اطلاعات هستند. ب- برای انتخاب کسانی که دسترسی به جامعه ویژه آن‌ها مشکل است. ج- برای تعیین انواع خاصی از موارد بررسی عمقی یا فهم عمقی مناسب می‌باشد. (جلالی، ۱۳۹۱)

با توجه به هدفمند بودن نمونه‌گیری در این نوع مطالعه، سعی گردید از طیف متنوعی از صاحب‌نظران در زمینه تأثیرات اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی تاسیسات صنعتی بر توسعه شهرستان جم استفاده شود و با آن‌ها مصاحبه گردد. بدین منظور ۳۲ نفر از صاحب‌نظران به صورت نمونه‌گیری هدفمند انتخاب شدند. روش جمع‌آوری داده‌ها مصاحبه‌های نیمه ساختاریافته ۲۵ تا ۴۵ دقیقه‌ای بود. صاحب‌نظران در این مطالعه عبارت بودند از اعضای شورای اسلامی شهر، کارشناسان محیط زیست، فعالان اقتصادی و جامعه‌شناسان که در این زمینه فعالیت داشتند. و یا دارای تجربیات ارزیابی بودند که با رضایت کامل در این مطالعه شرکت کردند. با توجه به روش مورد استفاده (کیفی) برای انجام این تحقیق، روش جمع‌آوری داده‌ها در این مطالعه مصاحبه با استفاده از راهنمای آن، مشاهده و جمع‌آوری اطلاعات می‌باشد که برای مصاحبه، با توضیح هدف مطالعه و کسب رضایت شرکت‌کنندگان مصاحبه انجام شده است. به تمامی مصاحبه‌شونده‌ها اطمینان داده شد که مشخصات آن‌ها در گزارشات منتشره از تحقیق فاش نخواهد شد. سپس سؤالات مربوطه مطرح گردید. مدت مصاحبه با توجه به میزان پاسخ‌دهی شرکت‌کنندگان از ۲۵ تا ۴۵ دقیقه به طول انجامید. در هر مصاحبه سعی شد علاوه بر پوشش سؤالات کلی مطالعه، با توجه به روند پاسخگویی شرکت‌کننده، مصاحبه به صورت فردی پیش رود. برای تجزیه تحلیل داده‌ها از روش تحلیل مقایسه‌ای مداوم به شیوه Strauss و Corbin استفاده شد. در این روش جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها هم‌زمان صورت گرفت. بعد از هر مصاحبه متون از نوار استخراج و قبل از اقدام به مصاحبه بعدی، داده‌ها کدگذاری شدند. فرایند تحلیل داده‌ها با کدگذاری باز آغاز شد و با نزدیک شدن به مراحل پایانی تحلیل بیشتر کدگذاری گزینشی مطرح شدند. منظور از کدگذاری در این جا عبارت است از عملیاتی که طی آن داده‌ها تجزیه، مفهوم‌سازی و به شکل تازه‌ای در کنار هم قرار می‌گیرند.

یافته‌های تحقیق

✓ سوال اول: "نخبگان منطقه چه درکی از تأثیرات مثبت و منفی اجتماعی، فرهنگی پالایشگاه فجر جم بر محیط پیرامون دارند؟"

همان‌طور که قبلاً توضیح داده شد برای جمع‌آوری داده‌ها از مصاحبه استفاده گردید چون تحقیق از نوع کیفی می‌باشد با چندین بار خواندن مصاحبه‌ها و یادداشت برداری کدهای مربوطه شناسایی و دسته‌بندی شدند. در کدبندی داده‌ها در هر مصاحبه ممکن است چندین بار مصاحبه‌شونده به یک مورد اشاره کرده باشد که برای پرهیز از تکرار و تداخل کدها در هر مصاحبه، جمله‌هایی که به کد مربوطه نزدیکتر بود در نظر گرفته شده‌اند. بعد از مرحله اولیه‌ی کدگذاری باز، در مرحله‌ی دوم کدگذاری باز، مفاهیم مشترک و مشابه از نظر معنایی در قالب مقوله‌ی عمده طبقه‌بندی شده‌اند. این مقوله از سطح بالاتری از انتزاع برخوردارند. در جدول زیر، هر یک از مقوله‌های عمده به تفکیک کدها و مفاهیم اولیه آورده شده‌اند.

جدول (۱): مقوله های استخراج شده ی عمده مربوط به تاثیرات اجتماعی، فرهنگی پالایشگاه بر محیط پیرامون

مفاهیم	مقوله ها
اعتیاد و طلاق - تعارض - شکننده شدن زبان و گویش جامعه میزبان- به محاق رفتن فرهنگی بومی- تهی شدن برخی از رسم های غنی اجتماعی- استفاده از مد روز (لباس و..)	چالش های و آسیب های اجتماعی
انتقال فرهنگی، برگزاری مناسبت های مشترک فرهنگی، شب شعر، ازدواج های بومی ها با غیر بومی ها، کمک های فرهنگی	فرصت های فرهنگی واجتماعی
شرکت فعالانه در انتخابات شوراهای، نامزدی در انتخابات، شرکت در برخی برنامه های اجتماعی، فرهنگی، مشارکت در ساخت و سازهای شهری، سرمایه گذاری در شهر	مشارکت عمومی
احساس حقارت در مردم بومی- ناهنجاری رفتارهای غیر اخلاقی- شهرک های محصور شده و تافته جدا بافته- عدم مسئولیت شهرک های مسکونی پالایشگاه جم نسبت به مسایل شهرستان- بی توجهی بومیان به مشکلات و مسائل شهرک مسکونی پالایشگاه جم، سطح توانمندی مالی و زندگی لوکس؛ خود برتری بینی؛ برخورداری و قدرت خرید بالاتر، دارا بودن امکانات و خدمات رایگان	شکاف طبقاتی / دوگانگی در جامعه / تبعیض های اجتماعی
وجود مرکز بیمارستانی شهرک توحید- تاسیس فرودگاه جاده آسفالت -راه های برون منطقه ای- ایاب و ذهاب آسانتر- کوتاه کردن مسیرها طرح مطالعه و تعامل با محیط پیرامون (مسولیت های اجتماعی)- سینما	امکانات زیر بنایی
افزایش فضا های ورزشی، حضور مربیان و ورزشکاران مطرح کشوری در منطقه، کسب مقام های بزرگ ورزشی، تعامل ورزشکاران بومی و غیر بومی ، ایجاد زمینه های همگرایی، فعال شدن برخی رشته های ورزشی	تحول ورزشی

مأخذ: یافته های تحقیق

بر اساس این مقوله مردم شهرستان جم از تفاوت های قابل توجه درآمدها بسیار ناراضی هستند. آن ها نمی توانند این موضوع را تحمل کنند که عده ای محصور در شهرک های مسکونی با توان مالی بالا و کلیه امکانات زندگی رایگان همه روزه در کنار جوانان جویای کار به زندگی خود ادامه می دهند. یکی از صاحب نظران در همین زمینه اظهار داشت:

"ضمنا به دلیل افراد شاغل در شرکت پالایش گاز فجر جم با توجه به درآمد بالایی که دارند بعضا نوعی احساس حقارت در مردم بومی به خاطر این تبعیض دیده می شود و همین طبقه وقتی که خود را از این حیث پایین تر از قشر مرفه نفت و گازی می بینند به ناهنجاری و رفتارهای غیر اخلاقی نیز ممکن است منجر شود."

علاوه بر این شواهد نشان می دهد که تاثیر حقارت و تبعیض میان مردم بومی منطقه و شرکت پالایش گاز فجر جم به عدم تعلق دو طرفه منجر شده است. یعنی مردم بومی نیز در برخی موارد به دنبال نوعی جبران و خالی کردن عقده های خود بر می آیند. این فرد به من گفت: "چون آن ها هیچ تعلق به منطقه ندارند باعث گردیده که مردم منطقه نیز هیچ احساس تعلق به آن ها نداشته باشند. در این ارتباط مثالی واقعی خدمت شما عرض کنم. اگر مشکلی برای شرکت پالایش گاز فجر جم پیش بیاید مردم آن مشکل را مشکل خود نمی بینند. چند سال پیش یکی از انبارهای شرکت پالایش گاز فجر جم در شهرک توحید آتش گرفت مردم بومی منطقه که در صحنه حضور داشتند احساس شادی و شمع می کردند و این موضوع تنها شامل عده ای کارگر یا مردم ناراضی نبود و بلکه عامه ناس از دود و آتشی که از انبار پالایشگاه به آسمان زیانه می کشید و در واقع سرمایه های ملی ما از دست رفته بود احساس خوشحالی می کردند و دوست داشتند این آتش به کل منازل مسکونی شهرک سرایت کند. متاسفانه علیرغم مراده هایی که در منطقه با ساکنین شهرک های مسکونی شکل گرفته است اما هیچ گونه تعلق ندارند و آن ها را عنصری زاید می دانند."

اما این درآمد های بالا همیشه به احساس حقارت مردم بومی منجر نشده است. جمعیت بالای شهرک های مسکونی به ایجاد مراکز فرهنگی نیز کمک کرده است. مدرنیته شدن شهر و تبادل های فرهنگی نیز روی دیگر این سکه است که بسیار حایز اهمیت است. توسعه اجتماعی یکی از ابعاد اصلی پروسه توسعه و بیانگر کیفیت سیستم اجتماعی در راستای دستیابی به عدالت اجتماعی، ایجاد یکپارچگی و انسجام اجتماعی، افزایش کیفیت زندگی و ارتقاء کیفیت انسان ها می باشد. از جمله شاخص های اجتماع مدرن می توان به شاخص جمعیت، جمعیت از لحاظ اقتصادی فعال، آموزش و پرورش و خدمات آموزشی، بهداشتی، درمانی و تندرستی، وقت فراغت و خدمات فرهنگی، مسکن و محیط طبیعی، درآمد و خرج خانوار، تأمین اجتماعی و خدمات رفاهی، نظم و ایمنی و ... اشاره نمود.

امکانات زیربنایی

توسعه شهرستان جم علاوه بر این که به افزایش تولید، فرصت های شغلی مناسب، به کارگیری تکنولوژی جدید و افزایش نرخ سرمایه گذاری و مصرف منجر شد، بدون شک دسترسی مردم به تسهیلات زیربنایی و خدماتی نیز بیشتر کرده است. به اعتقاد ساکنین منطقه جم وجود پالایشگاه دسترسی به بسیاری از امکانات و خدمات از جمله جاده آسفالت، اتوبان، آب آشامیدنی بهتر، ایاب و ذهاب آسانتر و تسریع رفت و آمد به شهر را سبب شده است. یکی از بزرگان منطقه جم چنین اظهار می دارد:

شاه کلید یک اقتصاد راه است که مردم منطقه راه های برون منطقه ای خود را مدیون نفت و گاز هستند که البته عسلویه در این زمینه پیشرو تر از پالایشگاه فجر جم بوده است. تعداد زیاد پیمانکاران بومی در سایه پالایشگاه فجر جم رشد کردند و این هم یک مسأله مثبت در بعد اقتصادی است.

یکی دیگر از دانشگاهیان منطقه می گوید:

"اقتصاد قلب مالی شهرستان است که به ایجاد امکانات زیر بنایی کمک زیادی کرده است و به دیگر اندام ها چون اجتماع، فرهنگ، دانشگاه و پژوهش خون می رساند. امروز اقتصاد شرکت پالایش گاز فجر جم و پارس جنوبی و دیگر صنایع نفت و گاز در منطقه به امکانات زیر بنایی و وضعیت اقتصادی مردم بدون شک کمک کرده اند. راه های ارتباطی که ایجاد شده است یکی از مهم ترین موارد زیر بنایی منطقه است که مسایل اقتصادی منطقه را دگرگون کرده است و جم را از بن بست بیرون آورده است. فرودگاه جم که متعلق به شرکت پالایش گاز فجر جم است هم به خاطر حضور این شرکت تأسیس شده است. بدون شک از فرودگاه به عنوان مهم ترین امکانات زیر بنایی در هر منطقه ای نام برده می شود. هر روز چندین هواپیمای ایرباس از تهران به فرودگاه عسلویه که چند کیلومتری جم قرار دارد می آید که در کشور نادر است. شرکت پالایش گاز فجر جم بدون شک به توسعه امکانات زیربنایی منطقه کمک کرده و این توسعه را تسریع بخشیده است."

یکی دیگر از مصاحبه شوندگان از بیمارستان مجهز شرکت نفت که به عموم مردم منطقه خدمات می دهد به عنوان یکی دیگر از امکانات زیر بنایی صحبت می کرد و می گفت:

"خدا را شکر وضعیت بهداشت و درمان منطقه با احداث بیمارستان توحید و خدمات رسانی به مردم بسیار بهتر شده است و از این بیمارستان می توان به عنوان یکی از مجهزترین بیمارستان های استان بوشهر نام برد."

وجود سینما در شهرستان جم بعنوان تنها شهرستانی که از دیرباز سینما داشته است از دیگر امکانات زیربنایی است. یکی از مصاحبه شوندگان در این زمینه اظهار می کرد: "شهرک های مسکونی نفت هم زمان با ساخت و ساز های خود زیر بناهایی فرهنگی مانند سینما را نیز در نظر گرفته بودند و از همان ابتدا مردم شهرستان جم نیز می توانستند در هفته یک یا دو سانس از سینما استفاده کنند. این درحالی است که تنها سینمای استان که در مرکز قرار داشت، بیشتر اوقات با مشکلات فنی و تعطیلی روبرو بود."

✓ سوال دوم: "نخبگان منطقه چه درکی از تاثیرات مثبت و منفی اقتصادی پالایشگاه فجر جم بر محیط پیرامون دارند؟ در این بخش به تاثیرات اقتصادی تاسیسات صنعتی بر توسعه شهرستان پرداخته می شود. مفاهیم و مقوله های به دست آمده در این بخش هم مانند سوال قبل مورد بررسی قرار گرفته و بعد از کدگذاری باز و ایجاد مفاهیم، ۴ مقوله عمده از تاثیرات اقتصادی به دست آمد که در جدول زیر نشان داده می شود.

جدول (۲): مقوله های عمده مربوط به تاثیرات اقتصادی پالایشگاه فجر جم بر محیط پیرامون

مفاهیم	مقوله ها
ایجاد فرصت های شغلی مناسب- افزایش درآمد- امیدواری به آینده شغلی- تمایل به ماندگاری در منطقه و تنوع شغلی	اشتغال و درآمد
کاهش آب های زیر زمینی- از بین بردن باغات برای استفاده از زمین- نابودی و عدم ثمر دهی بر اثر آلودگی های ناشی از آلاینده های پالایشگاهی- هجوم کشاورزان و باغداران به سمت صنعت- کاهش سرمایه گذاری در بخش کشاورزی - تبدیل اراضی کشاورزی به مراکز تجاری تفریحی و راه- تملک اراضی کشاورزی از مردم توسط مجموعه نفت و گاز و پتروشیمی	رکود فعالیت کشاورزی
درآمد بالاتر، رونق ساخت وسازهای انبوه، رونق در اقتصاد بازار، اخذ عوارض میلیاردی آلاینده‌گی توسط شهرداری ها، دریافت کمک های مالی و حمل و نقل، چرخش پول در اقتصاد شهری، تقویت میلمان شهری، افزایش تعداد بانک ها، افزایش هزینه های زندگی	رشد اقتصادی و رونق مالی
راه اندازی کارگاههای متعدد تولید و فروش مصالح ساختمانی، سرمایه گذاری در پروژه هایی مانند سد سازی و انتقال آب، سرمایه گذاری و رونق در خرید و فروش زمین و مسکن، سرمایه گذاری در بازار مصرف، احداث راه و بزرگراه، افزایش درآمد های مالیاتی و عوارض	سرمایه گذاری و توجه به برخی زیر ساخت های اقتصادی

مأخذ: یافته های تحقیق

بدون شک ایجاد اشتغال اولین پیامد اقتصادی پالایشگاه فجر جم بر منطقه بوده است. درآمد مردم به دنبال ایجاد شغل های مختلف و راه های ارتباطی و توجه به بعضی از زیر ساخت ها بهتر شده است. وقتی اشتغال در یک منطقه تقویت شود بر فرهنگ منطقه نیز تاثیر می گذارد. به قول مولانا:

آدمی اول حریص نان بود زانک قوت و نان ستون جان بود
چون بنادر گشت مستغنی زنان عاشق نامست و مدح شاعران...

آدمی تا زمانی که مشکل نان و شغل دارد به مقوله فرهنگ و نیازهای اجتماعی که از نیازهای لطیف آدمی است کمتر فکر می کند. بنابراین اشتغال و درآمد بیشتر مهم ترین تاثیر اقتصادی شرکت پالایش گاز فجر جم در منطقه بوده است. قرار گرفتن پالایشگاه گاز فجر جم در این شهرستان که بزرگترین پالایشگاه گاز خاورمیانه و دومین پالایشگاه بزرگ گاز در جهان می باشد و مجتمع عظیم پارس جنوبی در نزدیکی آن قابلیت های اقتصادی، اشتغال و درآمد ها بهبود پیدا کرده است. با ایجاد محیط کسب و کار و بهبودی مستمر آن و اشتغال در بخش های مختلف صنعت پایه رشد اقتصادی شهرستان تقویت شده است و به ارتقای اقتصادی شهرستان جم کمک شده است. در همین ارتباط یکی از مسولین مرتبط در شهرستان معتقد است:

"تعداد ۱۹۱۶ نفر کارگر در شرکت پالایش گاز فجر جم مشغول به کار هستند که از این تعداد ۷۶ درصد آن بومی استان بوشهر می باشند که بخش قابل توجهی از آن از شهرستان جم هستند."

یکی دیگر از افراد مصاحبه شونده اظهار می داشت:

"اشتغال در بخش های صنعتی و درآمد های راضی کننده و کسب و درآمد غیر مستقیم به واسطه حضور کارکنان نفت و گاز و خانواده های آنان در شهر جم، تقریباً شهرستان جم را به یکی از شهرستان های برخوردار در استان تبدیل کرده است و در این شهرستان جوانان و افراد زیادی می بینیم که تقریباً نیازمند نیستند".

رکود فعالیت های کشاورزی

یکی از کشاورزان که از نخبگان و رییس خانه کشاورز استان نیز است به ما می گوید "از بین بردن باغات برای ارزش افزوده زمین های آن، کمبود آب به دلیل استفاده زیاد در مجموعه های نفت و گاز، هجوم کشاورزان و باغداران به سمت صنعت به دلیل اختلاف درآمدی بین کشاورزی و صنعت، خریداری باغات و تبدیل به پارک و فضای سبز توسط نفتی ها و شهرداری جم، کاهش سرمایه گذاری در بخش کشاورزی و جذب سرمایه ها به صورت مستقیم و غیر مستقیم به صنعت، سودآوری بیشتر خدمات صنعتی، تملک اراضی کشاورزی از مردم توسط مجموعه نفت و گاز و پتروشیمی از مهم ترین عواملی است که کشاورزی منطقه کم رونق شده است.

در کنار تأثیرات مثبت اقتصادی صنعت در بخش های کشاورزی تأثیرات منفی نیز داشته است. در این خصوص یکی از بزرگان منطقه جم چنین اظهار می دارد:

"هجوم روستاییان از اطراف به سمت صنعت به دلیل شروع به کار پالایشگاه گاز فجر جم، پارس جنوبی و منطقه عملیاتی نار و کنگان اتفاق ناخوشایندی بود که رخ داده است. دامداران و کشاورزان از اطراف شهرستان به سمت صنعت رفتند و در پی آن تولیدات کشاورزی و دامداری کاهش یافت و سایر شغل های سنتی از بین رفت. نیروهای خوبی در منطقه بودند که می توانستند به تولید و کشاورزی کمک کنند که جذب کارهای دست چنم پالایشگاه شدند."

✓ سوال سوم: "نخبگان منطقه چه درکی از تأثیرات مثبت و منفی زیست محیطی پالایشگاه فجر جم بر محیط پیرامون دارند؟" در بخش قبلی، یافته های عمده ی تحقیق در قالب مفاهیم / کدها، مقوله ها، تعیین و توضیح و ارائه شد. هدف اصلی این بخش تمرکز بر تأثیرات زیست محیطی پالایشگاه فجر جم بر محیط پیرامون است. برای این کار، مقوله های پژوهش را در یک جدول دیگر طبقه بندی کرده و به تفصیل مورد ارزیابی قرار گرفته است.

جدول (۳): مقوله های استخراج شده ی عمده مربوط به تأثیرات زیست محیطی پالایشگاه بر محیط پیرامون

مفاهیم	مقوله ها
فعال بودن مشعل های گاز	آلودگی هوا
کاهش سفره های زیر زمینی - آلودگی آب ناشی از فاضلاب های صنعتی - کمبود آب - انتقال خط لوله گاز و تخریب طبیعت	آلودگی آب و کاهش آن و از بین رفتن پوشش گیاهی منطقه
مدیریت پساب های صنعتی، اصلاح روش های مصرف آب، کنترل گازهای آلاینده، برنامه های فرهنگی، مطالعه سدسازی و ایجاد آبخوان داری، توجه به موقعیت دریا و طرح انتقال اب شیرین از دریا	برنامه های بهبود در زمینه محیط زیست

مأخذ: یافته های تحقیق

آلودگی آب و کاهش آن و از بین رفتن پوشش گیاهی منطقه

ایجاد تاسیسات صنعتی در منطقه، منابع آب منطقه را تهدید کرده و کم آبی و آلودگی آب ها را موجب شده است. برداشت های آب توسط صنعت و چاه های عمیق شرکت پالایش گاز فجر جم بحران ناپذیری به منطقه وارد کرده است. البته شرکت پالایش گاز فجر جم در پی کاستن از این بحران است و اعتقاد دارد تا انجام برخی پروژه های زیر بنایی به صورت موقت سال هاست که در آب رسانی به روستاهای هم جوار فعال است. "یکی از مسولین شرکت در این ارتباط به ما می گوید: "امور حمل و نقل شرکت پالایش گاز فجر جم در هر دوره سه ماهه در طول سال بیش از ۴۰۰ سرویس ابرسانی به ۱۷ روستای شهرستان جم داشته است." در این خصوص یکی از بزرگان و نخبگان شهرستان البته نظر دیگری دارد و چنین اظهار می دارد:

"از دید علمی و فنی منابع آب شهرستان تحت تاثیر پالایشگاه به شدت کاهش پیدا کرده است شنیدنی ها حاکی از برداشت و مصرف روزانه ۷ هزار متر مکعب آب توسط پالایشگاه فجر جم از آب های زیر زمینی است. در ۲۰ سال پیش برای جم این بحران امروزی خنده آور به نظر می رسید. تاسیسات صنعتی منطقه و به خصوص پالایشگاه چرا از آب شیرین کن در کنار دریا برای مصرف تاسیسات خود فضای سبز استفاده نکردند. موقعیت جم به خاطر نزدیکی به دریا برای این امر یک موقعیت استثناء بوده است که بهره ای نبردیم. من غیر از بحران آب که بسیار جدی است دیگر هیچ مشکل زیست محیطی را در منطقه متوجه پالایشگاه فجر جم نمی بینم."

یکی دیگر از بزرگان جم در جهت تأیید فوق عنوان می کند:

"از این حیث دیگر همه چیز مشخص است و ما فاجعه هایی شاهد بودیم... هیچ فرد بومی منصف نمی تواند فجایع ای که به خاطر مسایل زیست محیطی اکنون در منطقه شاهد هستیم را با اندک امتیازات شرکت های صنعتی نفت و گاز مقایسه کند. برداشت های آب توسط صنعت و چاه های عمیق شرکت پالایش گاز فجر جم بحران جبران ناپذیری به منطقه وارد کرده است"

"هر پدیده اقتصادی موارد مثبت و منفی زیادی دارد. و شرکت پالایش گاز فجر جم تلاش کرده است علاوه بر تعریف پروژه های مهم در این زمینه، با پرداخت عوارض آلاینده ها به شهرداری ها بخشی از این خسارت ها را جبران کند. در همین راستا شرکت پالایش گاز فجر جم تا کنون ۱۸ و نیم میلیارد تومان عوارض آلاینده ها به منطقه پرداخت کرده است."

برنامه های بهبود در زمینه محیط زیست

شرکت پالایش گاز فجر جم در راستای مسولیت های اجتماعی و کمک به زیر ساخت های زیست محیطی منطقه برنامه های بهبود متعددی را تعریف کرده است. این شرکت با هدف کنترل جنبه های محیط زیستی فعالیت های خود، کاهش آلاینده های آب، هوا و خاک از طریق پایش مستمر آلاینده های زیست محیطی، مدیریت پسماندهای تولیدی و جبران منابع آب پروژه های بزرگی را تعریف کرده است.

یکی از فعالین حوزه زیست محیطی منطقه نیز در این باره به ما گفت:

"بحران آب در بیشتر مناطق کشور به خوبی قابل مشاهده است و زیر ساخت هایی که می بایست در یک منطقه برای عبور از این بحران آماده شود نیز به دلیل هزینه های سرسام گونه آن از هر نهاد دولتی یا خصوصی بر نمی آید. اما وزارت نفت در شهرستان جم کار عظیمی را در این باره دنبال می کند."

یکی از مسولین شهرستان اظهار می دارد:

"اکنون اجرای سه پروژه بزرگ آبرسانی شامل سد باغان، آبخیزداری و شیرین کردن آب دریا توسط وزارت نفت در شهرستان جم در حال انجام است که در آینده موجبات رفع تمام مشکلات کم آبی در این شهرستان می شود."

یکی دیگر از فعالین زیست محیطی شهرستان در این ارتباط معتقد است:

"امروزه توسعه منابع آب های زیر زمینی بوسیله تغذیه مصنوعی سفره های زیر زمینی از طریق ساخت آب بندهای متعدد در مسیرهای خروج آب از حوضه های آبریز بسیار مورد توجه بشر می باشد. شرکت پالایش گاز فجر جم در راستای توسعه منابع آب های زیر زمینی و تغذیه آن ها به سهم خود اقدام به حمایت مالی و پیگیری های لازم در جهت اجرای پروژه طرح آبخیزداری و آبخیزداری منطقه جم و ریز نموده است. در این طرح با احداث آب بندها و سدهای کوچک و بزرگ در مسیرهای آب اقدام به تغذیه مصنوعی سفره های زیر زمینی شده است."

مسئول محیط زیست شرکت پالایش گاز فجر جم نیز در همین ارتباط می گوید:

"علاوه بر اجرای پروژه های مهم زیست محیطی شاهد اصلاح برخی موارد گذشته این شرکت نیز هستیم. به عنوان مثال در بخش پساب در ۸ سال اخیر از میزان ۲۲۰۰۰ متر مکعب پساب تولیدی صنعتی و شهری در ماه تنها حدود ۴۰ درصد آن مدیریت می شد و

بقیه وارد محیط زیست می شد؛ اما با اجرای پروژه های محیط زیستی میزان مدیریت پساب هم اکنون به ۱۰۰ درصد این میزان رسیده است."

نتیجه گیری

بعد از ورود صنعت و چندین سال اجرای پروژه های صنعتی در این منطقه (جم و عسلویه) که سبب هزینه کردن ده ها میلیارد دلار سرمایه در این منطقه شده است، کماکان زیرساخت های عمومی و شرایط کلی زندگی بیرون از شهرک های مسکونی در برخی از موارد توسعه نیافته باقی مانده است. به عبارتی علیرغم اقدامات مثبتی که رخ داده است توسعه صنعتی می بایست سهم بیشتری در بهبود زندگی بومیان و ایجاد زیرساخت های عمومی توسعه داشته باشد که با توجه به رویکرد دولت جدید تحقق این امر بسیار امیدوارکننده است. شواهد نشان می دهد نفس حضور پالایشگاه فجرجم و شهرک های مسکونی وزارت نفت در منطقه مغتنم و برای منطقه مفید است اما منوط به توجه بیشتر به زیر ساخت ها و محیط زیست است که دولت فعلی نیز خوشبختانه بر این امر اهتمام دارد. بدون تردید، صنعتی شدن جم تصمیمی سرنوشت ساز در حوزه توسعه اقتصادی و اجتماعی بوده است و آثار مثبت آن در بخش های اقتصادی بخصوص به خوبی در منطقه احساس میشود و باعث تحرک بخشی اگر چه ناکافی از منابع مالی برای توسعه اقتصادی شهرستان جم شده است. پرداخت عوارض سالیانه آلاینده گی شرکت پالایش گاز فجرجم به شهرداری ها و دهیاری ها که تاکنون ده ها میلیارد تومان بوده است را می توان به عنوان بخشی از این تاثیر اقتصادی نام برد. استقرار شرکت پالایش گاز فجرجم و شهرک های وابسته در شهرستان جم، در برخی نواحی روستایی و شهری، تأثیرات مثبتی نیز در رونق اقتصادی گذاشته است و حتی می توان گفت موجب دگرگونی کامل آن نواحی نیز شده است. علیرغم انتقادات جدی که به برنامه های این شرکت درباره محیط پیرامون وجود دارد باید اذعان کرد که همچنان از شرکت پالایش گاز فجرجم به عنوان اصلی ترین ابزار در توسعه به ویژه توسعه مناطق عقب مانده شهرستان یاد میشود.

گفتنی است این تجربه اگرچه از نظر اقتصادی در سطح ملی و محلی موفقیت آمیز به نظر می رسد اما از نظر اجتماعی و فرهنگی هم چنان با دشواری هایی روبه رو است. باید شاخص های مشارکت به صورت واقعی در این منطقه به کار گرفته شوند و توسعه صنعتی به زیرساخت های بیشتری در منطقه توجه کند. اگر چه تاثیر مستقیم و غیرمستقیم حاصل از احداث تأسیسات صنعتی در منطقه سبب ثروتمند شدن عده ای در منطقه و افراد بیشتری در مرکز کشور شده است ولی در نهایت توسعه صنعتی در شهرستان جم به گسترش شکاف مرکز پیرامون در کشور نیز دامن زده است. بعد از ورود صنعت و چندین سال اجرای پروژه های صنعتی در شهرستان جم و منطقه عسلویه که سبب هزینه کردن میلیاردها دلار سرمایه در این نقطه از کشور شده است، کماکان زندگی بومیان، زیرساخت های عمومی و شرایط کلی زندگی بیرون از تأسیسات های صنعتی و شهرک های مسکونی در مواردی بهبود یافته و در بسیاری از موارد کاملاً توسعه نیافته باقی مانده است. به عبارتی علیرغم اقدامات مثبتی که رخ داده است اما توسعه صنعتی می توانست سهم بیشتری در بهبود زندگی بومیان و ایجاد زیرساخت های عمومی توسعه به آن صورت که انتظار می رفت داشته باشد. به گفته صاحب نظران در این مسئله شکی نیست که علیرغم بهبود های زندگی پی آمدهای ناگوار اجتماعی این توسعه صنعتی نیز بر مردم منطقه تحمیل شده است. بروز این وضعیت به معنای نقض شدن شرایط پایداری طرح های توسعه و "توسعه پایدار" است. تجربه توسعه صنعتی در شهرستان جم اگرچه از نظر اقتصادی ملی موفقیت آمیز به نظر می رسد اما از نظر اجتماعی، فرهنگی و زیست محیطی همچنان با چالش های مهمی روبروست. بطور مثال کمتر می توان صورت های واقعی مشارکت گروهی آنگونه که به شکل جوششی و فی مابین ساکنان بومی و کارکنان و خانواده های شهرک های مسکونی نفت انتظار می رود شاهد بود و جزء در مواردی سازمان یافته و دولتی و اجرای برنامه های فرهنگی شاهد شکاف جدی در این حوزه هستیم. در بعد زیست محیطی این پژوهش نشان داد که شرکت پالایش گاز فجرجم در کنار اقدامات اصلاحی که داشته است اما متأسفانه، منابع آب منطقه را تهدید کرده و کم آبی شدید را موجب شده است. برداشت های آب توسط صنعت و چاه های عمیق شرکت پالایش گاز فجرجم بحران جبران ناپذیری به منطقه وارد کرده است

وباعث گردیده که دشت های منطقه، بعنوان دشت های ممنوعه اعلام گردد. البته شرکت پالایش گاز فجر جم در پی کاستن از این بحران است و اعتقاد دارد در پی انجام برخی پروژه های زیر بنایی مانند مشارکت در سدسازی است.

منابع

۱. آسایش، حسین (۱۳۷۶)، اقتصاد روستایی، دانشگاه پیام نور.
۲. اجلائی، پرویز (۱۳۷۳)، تحلیل منطقه ای و سطح بندی سکونتگاه ها. تهران: انتشارات سازمان برنامه و بودجه.
۳. اخوان، حسن و نظری، رسول (۱۳۸۶)، عملکرد شهرک های صنعتی در استان گلستان و ارائه راهکار اجرایی برای بهبود آنها، مجله اقتصادی، شماره ۷۳، صص ۳۱-۱.
۴. ازکیا، مصطفی و ایمانی، علی (۱۳۸۷)، توسعه پایدار روستایی، تهران: انتشارات اطلاعات.
۵. ازکیا، مصطفی (۱۳۶۹)، جامعه شناسی توسعه و توسعه نیافتگی روستایی ایران، انتشارات اطلاعات، تهران.
۶. استراس، آنسلم، کوربین، جولیت (۱۳۸۵)، اصول روش تحقیق کیفی (نظریه منبایی)، ترجمه بیوک محمدی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران.
۷. اکینز، پل، جاکوبز، مایکل (۱۳۸۲)، پی آمدهای پایداری زیست محیطی برای رشد اقتصادی، در فوشه و همکاران، صص ۲۷-۱.
۸. اوازن، پیتر (۱۳۸۲)، توسعه یا چپاول: نقش دولت در تحول صنعتی، ترجمه عباس زندباف و عباس مخبر، تهران، طرح نو.
۹. امینی، سرور، اسدی، علی، کلانتری، خلیل (۱۳۸۹)، بررسی اثرات شهرک صنعتی اشتهارد بر توسعه روستاهای همجوار، نشریه اقتصاد و توسعه کشاورزی، شماره ۲، صص ۲۳۸-۲۲۷.
۱۰. بی، ارل (۱۳۸۸)، روش های تحقیق در علوم اجتماعی، ترجمه رضا فاضل، تهران، انتشارات سمت.
۱۱. بختیاری، صادق (۱۳۸۱)، تحلیلی مقایسه ای از توسعه صنعتی استان های مختلف کشور، پژوهشنامه بازرگانی، شماره ۲۲، صص ۱۸۶-۱۵۷.
۱۲. بهشتی، محمداقبر (۱۳۷۲)، بررسی بهره‌وری در سازمانهای دولتی ایران، همایش بررسی مسائل اداری ایران، تهران: دانشگاه علامه طباطبائی.
۱۳. پوراصغر، فرزاد (۱۳۸۷)، مقدمه ای بر روش های سنجش پایداری، پژوهش نامه توسعه پایدار و محیط زیست. سال دوم شماره چهارم.
۱۴. پیست، ریچارد و ویک الین هارت (۱۳۸۴)، نظریه های توسعه، ترجمه ی مصطفی ازکیا و دیگران، نشر لویه، تهران.
۱۵. تودارو، مایکل (۱۳۷۰)، توسعه اقتصادی در جهان سوم، ترجمه غ. ع. فرجادی. تهران: انتشارات سازمان برنامه و بودجه.
۱۶. توکل، محمد، نوذری، حمزه (۱۳۹۱)، تحلیل اثرات اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی صنعت پالایشگاه گاز پارسیان بر نواحی روستایی (مورد مطالعه: نواحی روستایی شهرستان مهر در استان فارس)، فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران، شماره ۴، صص ۴۸-۲۹.
۱۷. توحیدلو، سمیه (۱۳۸۵)، بررسی اثر و پیامد های توسعه صنعتی بر توسعه اجتماعی در منطقه احمد آباد مستوفی با تاکید بر دانش آموزان دوره دبیرستان، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران.
۱۸. جوزی، علی، رضاییان، سحر (۱۳۸۹)، بررسی آلاینده های ناشی از فعالیت شهرک صنعتی یک بندرعباس و ارائه برنامه مدیریت زیست محیطی، علوم و تکنولوژی محیط زیست، شماره ۴، صص ۷۱-۸۰.
۱۹. حسن زاده، صدیقه (۱۳۸۸)، عوامل اجتماعی موثر بر شکاف طبقاتی در بین ساکنین محله شرکت نفت و محله سادات، پایان نامه کارشناسی دانشگاه پیام نور گچساران.
۲۰. دبیری، آزاده و همکاران (۱۳۹۲)، ارزیابی اثرات زیست محیطی تجمعی شهرک های صنعتی شهرستان نظرآباد، علوم و تکنولوژی محیط زیست، شماره ۲، صص ۹۱-۱۰۴.
۲۱. دربان آستانه، علیرضا (۱۳۸۳)، مفاهیم و مبانی ساماندهی در نواحی روستایی، تهران: انتشارات سازمان شهرداری ها و دهیاری های کشور.
۲۲. رحمانی، بیژن و میرزایی، محمد (۱۳۸۶)، گسترش صنعت در عرصه های کشاورزی: مطالعه روستای ایرج، دهستان روئین، شهرستان اسفراین، پژوهش های جغرافیایی.
۲۳. رضوانی، محمدرضا، رمضانزاده لسبویی، مهدی و محمدپور جابری، مرتضی (۱۳۸۹)، تحلیل اثرات اقتصادی-اجتماعی نواحی صنعتی در توسعه نواحی روستایی مورد مطالعه: ناحیه صنعتی سلیمان آباد تنکابن، جغرافیا و توسعه، شماره ۱۸، صص ۵-۲۶.
۲۴. زنگی آبادی، علی و همکاران (۱۳۹۲)، تحلیل فضایی توسعه منطقه ای در استان بوشهر با بهره گیری تلفیقی از روش های تصمیم گیری چند معیاره، فصلنامه برنامه ریزی منطقه ای، شماره ۱۲، صص ۱-۱۰.

۲۵. شریف‌النسی، مرتضی، (۱۳۷۵)، چرخه توسعه، تهران: مؤسسه خدمات فرهنگی رسا.
۲۶. شهدادی، هرمز (۱۳۶۷)، کاربرد شاخص‌های اجتماعی-اقتصادی در برنامه‌ریزی توسعه، تهران، وزارت برنامه و بودجه: مرکز مدارک اقتصادی-اجتماعی، چاپ اول.
۲۷. صبحانی نسب، یوسف (۱۳۹۱)، بررسی معضلات زیست محیطی شهرستان جم (مطالعه موردی پدیده گردوغبار)، همایش سالانه روز جم، صص ۹-۱.
۲۸. صباغ کرمانی، مجید (۱۳۸۰)، اقتصاد منطقه ای (تئوری و مدل‌ها)، تهران: انتشارات سمت.
۲۹. صاقیان، علیرضا، صهبا، مهدی (۱۳۹۱)، بررسی اثرات زیست محیطی پالایشگاه‌ها و ارائه راهکارهای کاهش اثرات، اولین کنفرانس بین‌المللی نفت، گاز، پتروشیمی و نیروگاهی، صص ۷-۱.
۳۰. طالبیان، امیر، فاضلی، محمد (۱۳۹۱)، اهمیت راهبردی تحلیل پیامدهای اجتماعی دیدگاه‌های نظری حاکم بر توسعه صنعت نفت و گاز، فصلنامه راهبرد، شماره ۶۶، صص ۲۱۱-۱۷۹.
۳۱. طالبیان، امیر و همکاران (۱۳۸۷)، تاثیر اجتماعی توسعه صنعتی در منطقه عسلویه، نامه علوم اجتماعی، شماره ۳۳، صص ۷۵-۵۵.
۳۲. طاهر خانی، مهدی (۱۳۷۹)، نقش نواحی صنعتی در توسعه مناطق روستایی مطالعه موردی: استان مرکزی، پایان‌نامه دکتری گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی دانشگاه تربیت مدرس.
۳۳. علیایی، محمد صادق و همکاران (۱۳۸۸)، نقش عوامل اجتماعی در توسعه نیافتگی روستایی ایران، مورد مطالعه: بخش کرفتو شهرستان دیواندره، پژوهش‌نامه علوم اجتماعی، شماره ۳، صص ۱۲۴-۱۰۸.
۳۴. علاقه‌بند، علی (۱۳۷۶)، مدیریت عمومی، تهران: نشر روان.
۳۵. عظیمی، ناصر (۱۳۸۰)، بررسی تحولات اقتصادی-اجتماعی گیلان، رشت: نشر گیلکان.
۳۶. فاضلی، محمد و همکاران (۱۳۸۷)، پیامدهای اجتماعی و فرهنگی استقرار نفت و گاز در جزیره خارگ، شناخت وضع موجود، علت‌یابی مسائل و راهکارهای حل مشکلات، موسسه مطالعات بین‌المللی انرژی.
۳۷. فاضلی، محمد (۱۳۸۹)، ارزیابی تأثیرات اجتماعی، تهران، انتشارات جامعه‌شناسان.
۳۸. فاضلی، محمد (۱۳۸۹)، تأثیرات اجتماعی توسعه تأسیسات صنعت نفت در مازندران، موسسه مطالعات بین‌المللی انرژی.
۳۹. فلاح مدواری، حجت (۱۳۸۲)، بررسی نظام شهری استان یزد و برنامه‌ریزی بهینه آن. پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، گروه جغرافیا، دانشگاه یزد.
۴۰. قاسمی، وحید و همکاران (۱۳۸۹)، شناخت تاثیر طبقه اجتماعی بر نگرش نسبت به جریان نوگرایی در شهر اصفهان، فصلنامه جامعه‌شناسی کاربردی، سال بیست و یکم، شماره پیاپی ۳۷، شماره اول، صص ۶۸-۴۳.
۴۱. قانع‌راد، محمدامین (۱۳۸۴)، رویکرد توسعه اجتماعی به برنامه‌های فقرزدایی، فصلنامه علمی پژوهشی رفاه اجتماعی، سال پنجم، شماره ۱۸.
۴۲. قدیری، مجتبی، قراگزلو، هادی (۱۳۹۱)، نقش نواحی صنعتی در توسعه اقتصادی و اجتماعی سکونتگاه‌های روستایی (مطالعه موردی ناحیه صنعتی خورآباد، استان قم)، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، شماره ۲، صص ۱۴-۱.
۴۳. قره‌نژاد، حسن (۱۳۷۱)، مقدمه‌ای بر جغرافیای صنعتی، جهاد دانشگاهی دانشگاه اصفهان.
۴۴. قره‌باغیان، مرتضی (۱۳۷۵)، اقتصاد رشد و توسعه، تهران: نشر نی.
۴۵. قنبری، علی و همکاران (۱۳۹۱)، عسلویه و نقش اقتصادی و اجتماعی آن بر خلیج فارس، شماره ۳۵، تابستان ۸۸.
۴۶. کلانتری، خلیل (۱۳۷۷)، مفهوم و معیارهای توسعه اجتماعی. اطلاعات سیاسی-اقتصادی، شماره ۱۳۲-۱۳۱، مرداد و شهریور.
۴۷. گولت، دنیس (۱۳۷۴)، توسعه: آفریننده و مخرب ارزش‌ها، ترجمه غلام‌علی فرجادی. مجله برنامه و توسعه، جلد ۳، شماره ۱۰.
۴۸. گیلبرت، آلن، گاگلر، ژوزف (۱۳۷۵)، شهرها، فقر و توسعه، شهرنشینی در جهان سوم، ترجمه پرویز کریمی، تهران: اداره کل روابط عمومی و بین‌الملل شهرداری تهران.
۴۹. لقایی، حسنعلی (۱۳۸۷)، مقدمه‌ای بر توسعه شهری پایدار شهری و نقش برنامه‌ریزی شهری، فصلنامه هنرهای زیبا، شماره ۶، صص ۴۳-۳۲.
۵۰. لفت‌ویچ، آدریان (۱۳۸۵)، دولت‌های توسعه‌گرا: پیرامون اهمیت سیاست در توسعه، ترجمه جواد افشارکهن، تهران، انتشارات مرنديز نی‌نگار.
۵۱. مردوخی، بايزيد (۱۳۷۷)، فرایند توسعه صنعتی ایران طی نیم قرن اخیر در سازمان برنامه و بودجه، مجموعه مقالات همایش پنجاه سال برنامه‌ریزی در ایران، مباحث برنامه‌ریزی بخشی، منطقه‌ای و نظام فنی و اجرایی.
۵۲. مزارعی، زهرا (۱۳۸۹)، مطالعه مقایسه‌ای بررسی تاثیر شرکت نفت بر بافت اجتماعی شهر گچساران در بین کارمندان شرکت نفت و غیر شرکت نفت، پایان‌نامه کارشناسی دانشگاه پیام نور گچساران.

۵۳. مطیعی لنگرودی، سید حسن و نجفی کانی، علی اکبر (۱۳۹۰). توسعه و صنعتی سازی روستاها (نظریه ها، روش ها و راهبردهای توسعه صنعتی)، تهران، دانشگاه تهران.
۵۴. مطیعی لنگرودی، حسن، نجفی، علی اکبر (۱۳۸۵)، بررسی و ارزیابی اثرات شهرک ها و نواحی صنعتی در توسعه اقتصادی و اجتماعی مناطق روستایی نمونه موردی: شهرستان بابل، پژوهش های جغرافیایی، شماره ۵۸، صص ۱۴۷-۱۶۵.
۵۵. منوری، مسعود و همکاران (۱۳۸۵)، بررسی اثرات زیست محیطی توسعه صنعتی در شهرستان شهریار، علوم و تکنولوژی محیط زیست، شماره ۲، صص ۶۳-۷۳.
۵۶. منصورنژاد، محمد (۱۳۷۹)، دین و توسعه، تهران: مؤسسه نشر علوم نوین.
۵۷. محسنی تبریزی، علیرضا، فرامرزی، فرزانه (۱۳۹۱)، نقش صنعت نفت در توسعه اجتماعی اقتصادی شهر گچساران از دیدگاه شهروندان، مجله مطالعات توسعه اجتماعی ایران، شماره ۴، صص ۴۵-۳۵.
۵۸. ملاکی، احمد (۱۳۸۸)، بررسی اثرات قطب‌بهای رشد صنعتی بر توسعه پایدار محلی، پایان نامه کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران.
۵۹. موسایی، میثم، (۱۳۸۸)، رابطه توسعه اقتصادی و توسعه اجتماعی، فصلنامه راهبرد یاس، شماره ۲۰، صص ۹۶-۱۱۷.
۶۰. نوابخش، مهرداد، ارجمند سیاه‌پوش، اسحاق (۱۳۸۸)، مبانی توسعه پایدار شهری، تهران، انتشارات جامعه‌شناسان.
۶۱. وثوقی، منصور (۱۳۸۲)، جامعه‌شناسی روستایی، تهران: انتشارات کیهان.
۶۲. هانت، دایانا (۱۳۸۶)، نظریه‌های اقتصادی توسعه: تحلیلی از پارادایم‌های رقیب، ترجمه غلامرضا آزاد ارمکی، تهران، نی.
۶۳. هاشمیان، مسعود، حسن پور، یوسف، خداداد کاشی، فرهاد، و عمادزاده، مصطفی (۱۳۸۴)، تعیین اولویت‌های سرمایه‌گذاری صنعتی جهت تقویت مزیت‌های نسبی صادرات صنعتی، تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، صص ۶۹-۵۹.
۶۴. یاسوری، مجید (۱۳۸۶)، مقدمه‌ای بر اقتصاد روستایی با تأکید بر بخش کشاورزی، مشهد، به نشر.

65. Assessment. (1995), *Guidelines and Principles for Social Impact Assessment.*, Environment Impact Assessment Review, Vol. 15.
66. Chenery, H., Robinson, S., & Syrquin, M. (1986), *Industrialization and Growth. A Comparative Study.*, New York: Oxford University Press, pp: 150-200.
67. Dunmade, Israel (2002), *Indicators of Sustainability: assessing the suitability of a foreign technology for a developing economy.* Technology in society, vol 24, No4, pp: 34-57.
68. Guedry, Ly (1997), *Employment Impact of Industrialization.*, Lasalle Parish Louisiana Rural Economist, vol.39, No 3, pp: 76-95.
69. Ingelhart, R (2001), *International encyclopedia of the social and behavioral sciences Interorganizational Committee on Guidelines and Principles for Social Impact.*, Journal of rural Development.
70. Khun, Alex (2013), *Inform Educate Action: Critical Review of Modernisation Theory.*, Ourdevelopment.blogspot.nl, pp: 5-24.
71. Kula, M. (2008), *Supply - use and input-output tables, backward and forward linkages of the Turkish economy.* Turkish Statistical Institute. The 16th Inforum World Conference in Northern Cyprus, pp: 2-20.
72. Misra, R.P. (1985), *Rural industrialization in Third World Countries.*, New Delhi: Sterling Publishers.
73. Rao p.k (2000), *Sustainable development: economics and Policy.* pp: 1-81.
74. Rizwanul, Islam (1994), *Rural Industrialization: An Engine of Prosperity in Postfirm Rural China.*, World development, No 11, pp: 1643-1662.
75. Samal, Kishore (1997), *rural non form Activities in Spesific Region of Orissa.* Journal of rural Development, Vol 16, No 3: 457-464.
76. Szimai, A., & Verspagen, B. (2011). *Manufacturing and economic growth in developing countries 1950-2005.* UNU-MERIT Working Paper. p. 17.
77. Yu, Y., Hubacek, K., Guan, D., & Feng, K. (2008), *Construction and application of regional input-output models: Assessing water consumption in South East and North East of England.* Sustainability Research Institute (SRI), School of the Earth and Environment University of Leeds, Leeds, LS2 9JT.